

УДК 911.375.6 (477.54)

Павло Вірченко, Анастасія Мазурова

ОСОБЛИВОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЕЛИКОГО МІСТА (НА ПРИКЛАДІ МІСТА ХАРКОВА)

У статті розглядаються питання територіально-функціональної організації міста Харкова на сучасному етапі. Проаналізовано окремі демографічні показники міста Харкова за його адміністративними районами, які прямо або опосередковано впливають на територіально-функціональну організацію міста. Відповідно до методики функціонального зонування територій схарактеризовано три основні зони: селітебну, ландшафтно-рекреаційну та виробничу, які, зазвичай, виділяють у межах міст. У статті наведено селітебне зонування території міста Харкова та проаналізовані основні напрямки сучасного розвитку селітебної зони міста. Розкрито ландшафтно-рекреаційне зонування території міста Харкова та проаналізовано забезпеченість зеленими зонами та зеленими насадженнями адміністративних районів міста. На основі аналізу обсягів реалізованої продукції розглядаються основні напрямки розвитку промислових зон міста Харкова. Визначено найбільш інтенсивні за функціональністю напрямки розвитку міста Харкова.

Ключові слова: територіально-функціональна організація, селітебна зона, ландшафтно-рекреаційна зона, промислова зона, планувальна структура міста.

Павел Вірченко, Анастасія Мазурова. ОСОБЕННОСТИ ТЕРРИТОРИАЛЬНО-ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ БОЛЬШОГО ГОРОДА (НА ПРИМЕРЕ ГОРОДА ХАРЬКОВА). В статье рассматриваются вопросы территориально-функциональной организации города Харькова на современном этапе. Проанализированы отдельные демографические показатели города Харькова по его административным районам, которые прямо или опосредствовано, влияют на территориально-функциональную организацию города. В соответствии с методикой функционального зонирования территорий охарактеризованы три основные зоны: селитебная, ландшафтно-рекреационная и производственная, которые, обычно, выделяют в пределах городов. В статье приведено селитебное зонирование территории города Харькова и проанализированы основные направления современного развития селитебной зоны города. Раскрыто ландшафтно-рекреационное зонирование территории города Харькова и проанализирована обеспеченность зелеными зонами и зелеными насаждениями административных районов города. На основе анализа объемов реализованной продукции рассматриваются основные направления развития промышленных зон города Харькова. Определены наиболее интенсивные по функциональности направления развития города Харькова.

Ключевые слова: территориально-функциональная организация, селитебная зона, ландшафтно-рекреационная зона, промышленная зона, планировочная структура города.

Pavlo Virchenko, Anastasiia Mazurova. FEATURES OF THE TERRITORIAL AND FUNCTIONAL ORGANIZATION OF THE BIG CITY (ON THE EXAMPLE OF THE CITY OF KHARKIV). In article, questions of the territorial and functional organization of the city of Kharkiv at the present stage are considered. Separate demographic indicators of the city of Kharkiv on its administrative regions, which directly or mediately, influence the territorial and functional organization of the city, are analysed. According to a technique of functional zoning of territories, three main zones are characterized: residential, landscape and recreational and production that, usually, allocate within the cities. Residential zoning of the territory of the city of Kharkiv is given in article and the main directions of modern development of a residential zone of the city are analysed. Landscape and recreational zoning of the territory of the city of Kharkiv is opened and security with green zones and green plantings of administrative regions of the city is analysed. On the basis of the analysis of volumes of the realized production the main directions of development of industrial zones of the city of Kharkiv are considered. The most intensive directions of a development of the city of Kharkiv on the functionality are defined.

Key words: territorial and functional organization, residential zone, landscape and recreational zone, industrial zone, the planning structure of the city.

Актуальність теми дослідження. У сучасному суспільстві міста виконують ряд важливих функцій, які постійно еволюціонують та ускладнюються. Крім того, в містах, де проживає більша частина населення України, сконцентрований значний виробничий, трудовий, фінансовий, культурний, освітній та інноваційний потенціал країни. В той же час, у містах, з одного боку, відбувається поступове скорочення резервів вільних земельних ресурсів, необхідних для подальшої забудови, а з іншого – значні площі продовжують використовуватися неефективно, що призводить до розширення меж міських поселень, погіршення екологічної ситуації в містах та в приміських зонах.

Нерівномірний розподіл функцій, благоустрою, закладів обслуговування, концентрації робочих місць, екологічних умов окремих міських районів зумовлює територіальні відмінності у задоволенні потреб населення, умов його проживання та

антропогенному навантаженні на ці території. В той же час, ефективна територіально-функціональна організація міста дозволяє забезпечити сприятливі умови життя, праці, побуту та відпочинку людини, що свідчить про актуальність обраної теми дослідження. Крім того, аналіз даного питання з позицій суспільної географії дозволяє комплексно розглянути особливості територіально-функціональної організації великого міста, визначити основні напрямки його розвитку, запропонувати заходи щодо оптимізації функціонування міської території.

Аналіз попередніх досліджень свідчить, про те, що окремі питання територіально-функціональної організації великих міст висвітлювалися у роботах вітчизняних та закордонних науковців, в тому числі й географів і економістів, зокрема, у працях В. Вакулєнко [6], П. Колядинського [3], М. Орлатого [6], О. Шпачук [7] та інших дослідників. А окремі аспекти територіально-функціональної організації міста Харкова стисло розглядалися тільки у Генеральному плані міста, який був розроблений у 2003 році та від-

редагований у 2011 році. Враховуючи зазначені обставини та стрімкий розвиток міста Харкова, аналіз особливостей його територіально-функціональної організації на сучасному етапі потребує сьогочасного розгляду.

Метою дослідження є суспільно-географічний аналіз територіально-функціональної організації великого міста на прикладі міста Харкова.

Основний зміст дослідження. Сучасна функціонально-планувальна структура міста Харкова формувалась тривалий час. На її формування впливав ряд факторів, зокрема, природні, історичні, географічні, політичні, економічні, демографічні, транспортно-комунікаційні, соціальні та інші чинники.

Місто Харків – один з найкрупніших економічних, політичних, наукових та культурних центрів України, який є не тільки адміністративним центром Харківської області, а й центром міжобласної системи розселення до якої, крім Харківщини, входять Полтавська та Сумська області [2].

Територія сучасного Харкова складає 306 км² [1]. Адміністративно місто поділяється на 9 районів: Держинський, Жовтневий, Комінтернівський, Київський, Ленінський, Московський, Фрунзенський, Орджонікідзевський і Червонозаводський. Також у місті існує значна кількість історичних районів – Безлюдівка, Балашовка, Гончарівка, Журавльовка, Нова Баварія, Олексіївка, Рогань, Основа, Салтівка, Павлово Поле, П'ятихатки та інші.

Певний вплив на особливості територіально-функціональної структури міста здійснюють окремі демографічні показники, зокрема, такі як загальна

чисельність населення та щільність і розміщення населення по території населеного пункту.

За чисельністю населення місто Харків посідає друге місце серед населених пунктів України, поступаючись тільки столиці держави – Києву. Станом на 1 січня 2014 р. у місті Харкові, проживало 1451132 мешканця [1]. Упродовж 2013 р. чисельність наявного населення міста збільшилась всього на 104 особи, в той час як у 2012 р. населення Харкова збільшилось на 9,7 тис. осіб. Загальне збільшення чисельності населення міста за 2013 р. відбулось виключно за рахунок міграційного приросту. Водночас, у Харкові зафіксовано природне скорочення населення на 3804 особи [4].

Найбільша кількість наявного населення станом на кінець 2013 року проживала у Московському та Держинському районах і складала 302,7 тис. осіб та 231,9 тис. осіб відповідно. В той же час, у Ленінському (87,5 тис. осіб) та Червонозаводському (92,4 тис. осіб) районах міста зафіксована найменша чисельність населення серед адміністративних районів міста Харкова (рис. 1).

Значні відмінності спостерігаються й у показниках щільності населення у різних районах Харкова. Зокрема, найбільша щільність населення серед районів міста характерна для Московського (12,6 тис. осіб/км²), Комінтернівського (6,4 тис. осіб/км²) та Фрунзенського районів (6 тис. осіб/км²). А найнижчі показники щільності населення зафіксовані у Червонозаводському (2 тис. осіб/км²) та Ленінському (2,7 тис. осіб/км²) районах міста Харкова (рис. 1).

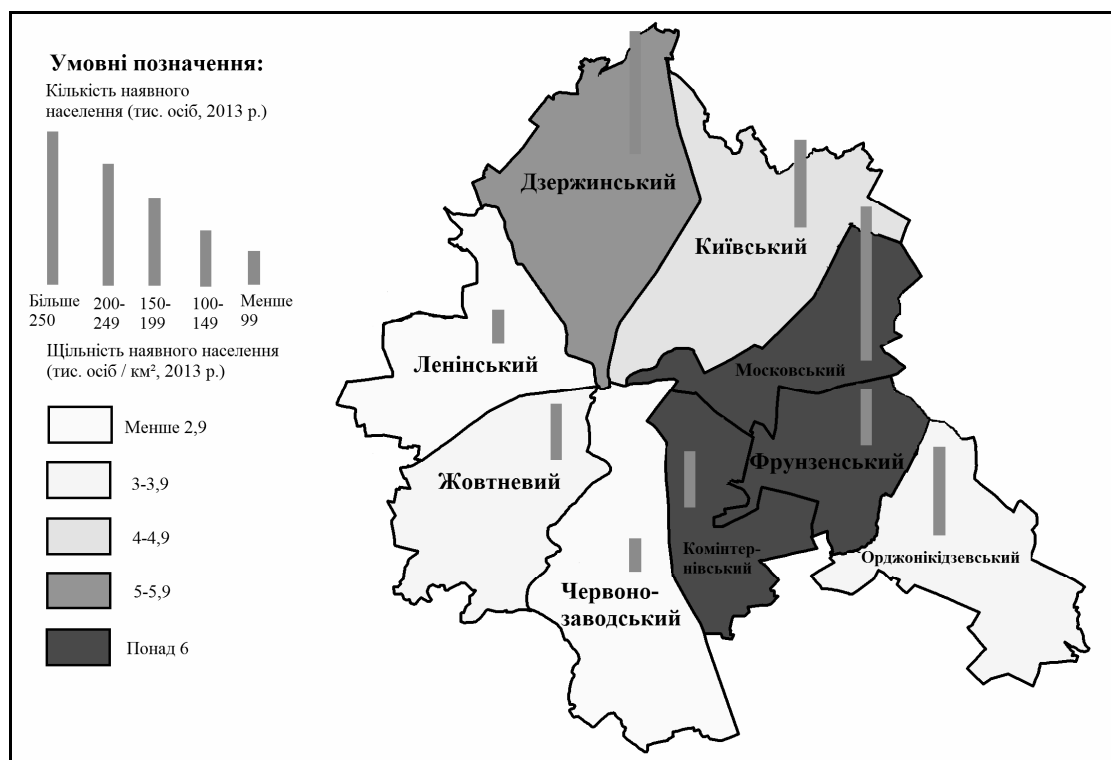

Рис. 1. Кількість наявного населення та щільність населення міста Харкова за адміністративними районами станом на 1 січня 2013 р. (побудовано за даними [4])

Відповідно до методики функціонального зонування територій зазвичай у межах міст виділяють три основні зони: селітебну, ландшафтно-рекреаційну та виробничу.

Формування селітебної зони міста Харкова на сучасному етапі розвивається за радіальною планувальною схемою за трьома основним напрямкам (рис. 2): Північним, Східним, Південно-Східним.

Так, північний напрямок селітебної зони простягається уздовж вулиці Клочківської та проспекту Леніна. Загалом, в цій зоні розташовано 195 тис.м² багатоквартирного житла (Олексіївка, Павлове Поле) та 55,0 тис.м² [2] житла садибної забудови (Флоринка, Шатилівка та інші).

Східний напрямок простягається вздовж Московського проспекту та забудований багатоквартирними будинками загальною площею 392 тис.м². Забудова такого ж типу у даному напрямку представлена також у житловому мікрорайоні Рогань (230 тис.м² житла) та у районах садибної забудови: Південні П'ятихатки – 295 тис.м² житла і район вулиці Ньютона – 96 тис.м² житлової забудови [2].

Південно-східний напрямок зосереджується вздовж вулиці Академіка Павлова і займає територію Салтівки до Окружної дороги. Він забудований багатоквартирними житловими будинками загальною площею 1500 тис.м² і садибною забудовою площею 400,0 тис.м² [2].

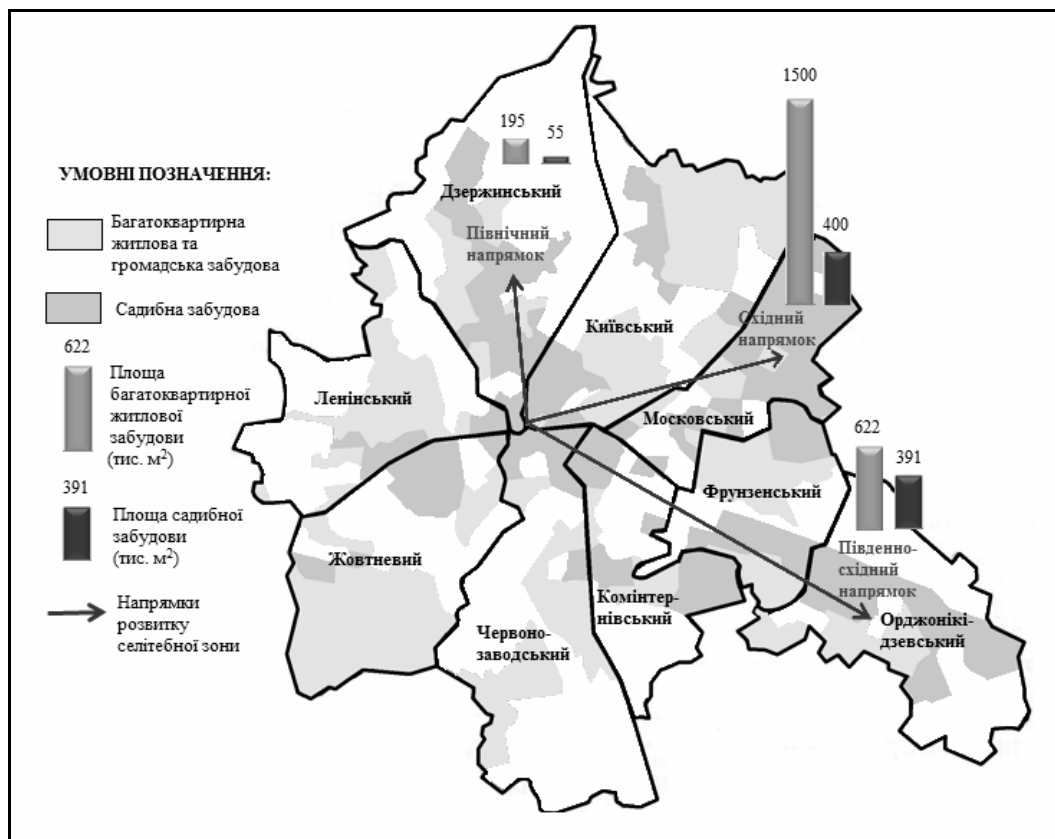

Рис. 2. Селітебне зонування міста Харкова з основними напрямками розвитку селітебних утворень станом на 1 січня 2013 р. (побудовано за даними [1, 2])

Загалом житловий фонд міста Харкова станом на 1 січня 2013 р. складав 31,9 млн. м² загальної площі. Приватний і приватизований житловий фонд складав більше двох третин житла міста – 28,7 млн. м² загальної площі (90,0 %), державний та комунальний житловий фонд – тільки 3,2 млн. м² (10,0 %). У середньому на одного мешканця міста у 2013 році припадало 21,6 м² загальної площі [4].

Найбільш поширеним типом житла у місті Харкові є багатоквартирні будинки. Так, станом на 1 січня 2013 р. у місті налічувалось 608,8 тис. квартир, з яких 29,6 % – однокімнатні, 37,5 % – двокімнатні, 27,6 % – трикімнатні. Квартири з кількістю кімнат більше трьох складають 5,3 % (рис. 3).

Визначаючи особливості садибної забудови в окремих районах Харкова варто відзначати, що в місті переважають споруди, які знаходяться в аварійному та перед аварійному стані й потребують зносу або реконструкції. Так, для історичних районів міста Харкова – Журавлівки, Тюринки (Київський район), Немишлі (Фрунзенський район), Новоселівки (Жовтневий район), Червоного Проміня, Лисої Гори, Іванівки (Ленінський район), частково Олексіївки (Держинський район) характерна садибна забудова зі зносом житлового фонду понад 60 %.

Від 40 % до 50 % житлового фонду садибної забудови, який потребує зносу розташовано у таких районах, як Залютіно (Ленінський район), Хвилінка, Баварія, Лідне, Пилипівка (Жовтневий район), Жи-

харь (Червонозаводський район), Ім. Герцена (Комінтернівський район), Фрунзе (Орджонікідзевський район) і Шишківка (Київський район).

Отже, найбільша площа житлового фонду садибної забудови Харкова, яка потребує зносу, знахо-

диться переважно у Московському та Орджонікідзевському районах, тобто у тих районах міста, де багатоквартирні будинки займають незначні площі.

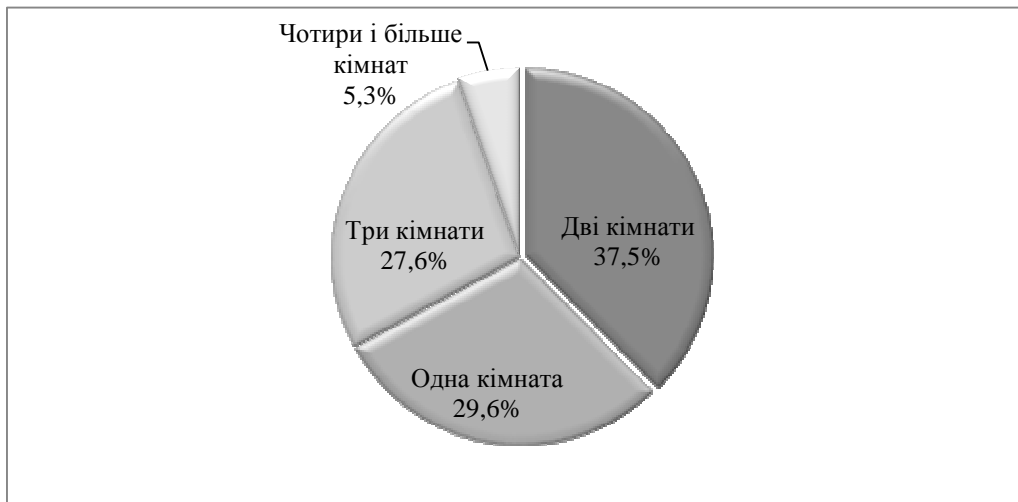

Рис. 3. Структура житлової площі багатоквартирних будинків у місті Харкові за кількістю кімнат станом на 1 січня 2013 р. (побудовано за даними [4])

Аналіз сучасного стану територій міста Харкова, зайнятих ландшафтно-рекреаційними зонами свідчить про високий рівень забезпеченості районів міста зеленими насадженнями, скверами та парками. Зокрема, серед загальної структури ландшафтно-рекреаційних територій у місті Харкові (рис. 4) парки культури і відпочинку займають 442 га; парки міські, районні, сади житлових районів – 228 га; сквери – 448 га; набережні і бульвари – 258,5 га; гідропарки і лугопарки – 434 га [2]. Крім того, в місті існують значні території зайняті міськими лісами і

лісопарками.

Забезпеченість районів міста Харкова зеленими зонами та зеленими насадженнями демонструє картосхема на рисунку 5.

Її аналіз свідчить про те, що найвищий рівень забезпеченості ландшафтно-рекреаційними зонами характерний для Жовтневого та Червонозаводського районів міста (більше 1 га/тис. осіб), що можна пояснити невеликою кількістю мешканців та великими площами зайнятими зеленими насадженнями у зазначених районах.

Рис. 4. Структура ландшафтно-рекреаційних територій міста Харкова станом на 1 січня 2013 р. (побудовано за даними [2])

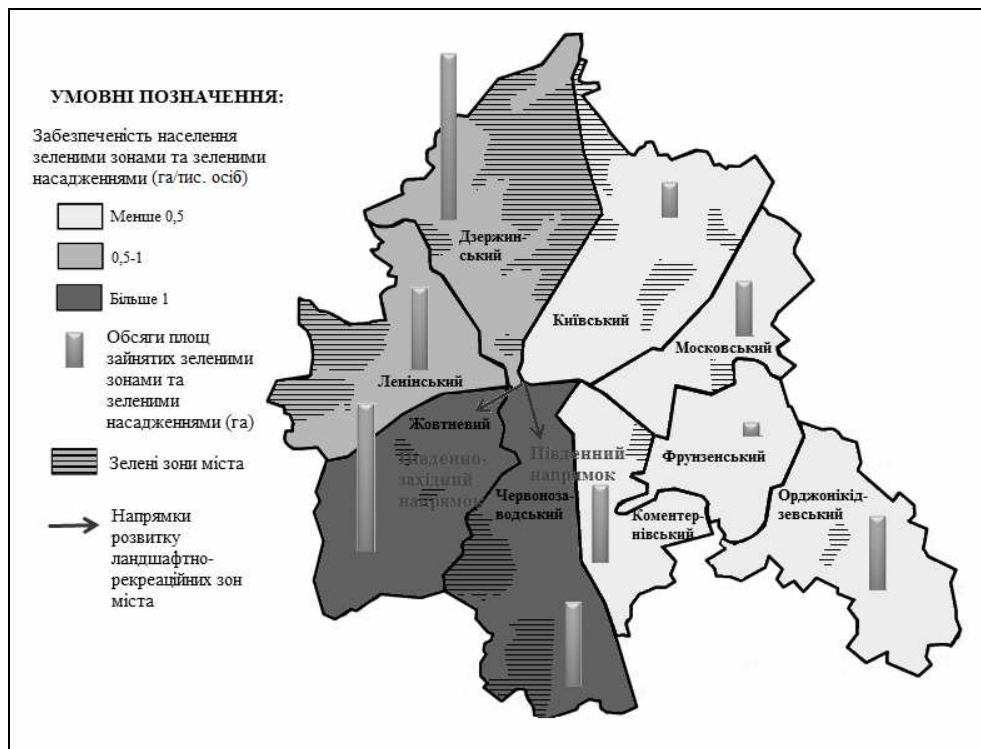

Рис. 5. *Забезпеченість районів міста Харкова зеленими зонами та зеленими насадженнями з основними напрямками розвитку ландшафтно-рекреаційної зони міста Харкова станом на 1 січня 2013 р. (побудовано за даними [1, 2])*

Середня ступінь забезпеченості ландшафтно-рекреаційними зонами характерна для Ленінського та Держинського районів міста Харкова (0,5-1 га/тис. осіб). В той же час, Держинський район є лідируючим за абсолютною площею зелених зон та насаджень, яка становить 147,5 га. [2]. Саме у межах Держинського району розташовані найпопулярніші серед мешканців міста зелені зони – ЦПК та В ім. О.М. Горького та міський сад ім. Т.Г. Шевченка.

Найменша кількість зелених зон та насаджень на тисячу осіб (менше 0,5 га/тис. осіб) характерна для промислово розвинутих районів міста – Київського, Московського, Орджонікідзевського, Фрунзеньського та Комінтернівського районів.

Таким чином, найвищий рівень забезпеченості ландшафтно-рекреаційними зонами у місті Харкові характерний для південної та південно-західної частин міста, в межах яких розташовані Жовтневий та Червонозаводський райони. Таку територіальну концентрацію ландшафтно-рекреаційних зон у зазначених районах ми пов'язуємо з наявністю значних земельних ділянок, які не використовуються під житлову забудову та промислові підприємства і є придатними для використання під зелені зони та зелені насадження.

Промислово-складська зона міста Харкова включає промислові, складські й інші території зайняті під'їзними коліями, дорогами, установами обслуговування та управління і складає в цілому по місту 5390 га. Крім того, в центральній частині міста (за межами промислових формувань) розміщені підприємства загальною площею 164 га, більша частина з яких – бази, склади, автотранспортні підприємства

[2].

У планувальній структурі міста Харкова виділено 5 промислових зон, зокрема, Іванівська, Балашівська, Диканівська, Орджонікідзевська промислова зона та Безлюдівська комунально-складська зона. За площею, яку займають промислові зони у місті Харкові, найбільша територія припадає на Орджонікідзевську (1043 га), Диканівську (999 га) та Балашівську (863,4 га) промислові зони (рис. 6) [1, 2].

Також у місті Харкові виділені 9 промислових районів: Іванівський, Московський, Балашівський, Диканівський, Основ'янський, Фрунзеньський, Орджонікідзевський, Баварський та Північний. Загалом на території міста знаходиться 12 груп підприємств і 5 промислових вузлів [2].

Рівень розвитку промислових зон, які сформувались у місті Харкові ми проаналізували за обсягами реалізованої промислової продукції в їх межах. Так, найбільші обсяги реалізованої промислової продукції (більше 40 млн. грн./тис. осіб) характерні для Орджонікідзевського та Комінтернівського районів міста Харкова (рис. 7). Саме в межах зазначених районів знаходяться найбільші та найпотужніші промислові зони міста: Орджонікідзевська, Балашівська та частина Диканівської.

Середні обсяги реалізованої промислової продукції (20-40 млн. грн./тис. осіб) характерні для Київського, Ленінського, Фрунзеньського, Червонозаводського та Жовтневого району. У їх межах знаходяться Іванівська та частина Диканівської промислової зони, а також Баварський, Північний, Фрунзеньський, Основ'янський промислові райони.

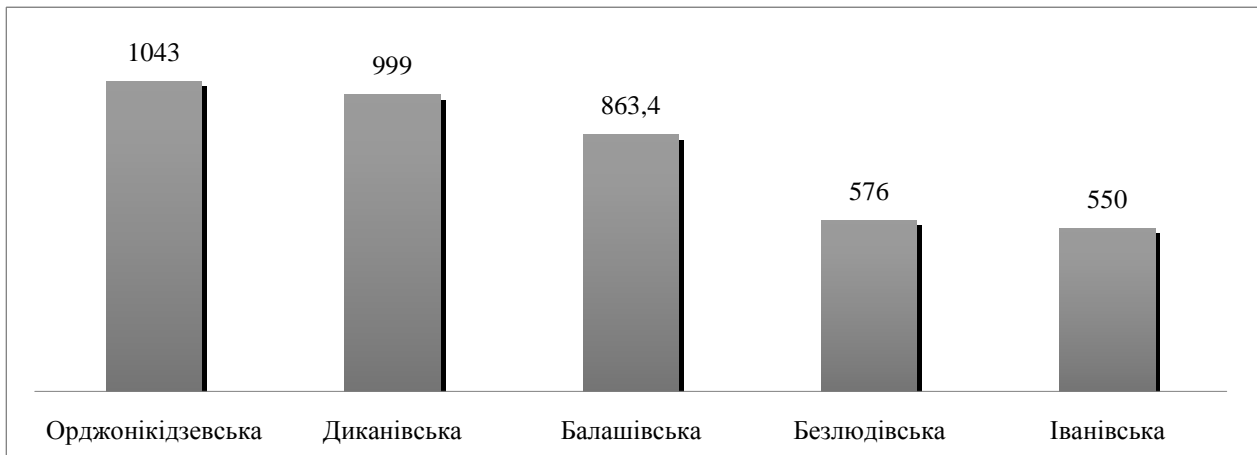

Рис. 6. Розподіл промислових зон міста Харкова за площею території (га) (побудовано за даними [1, 2])

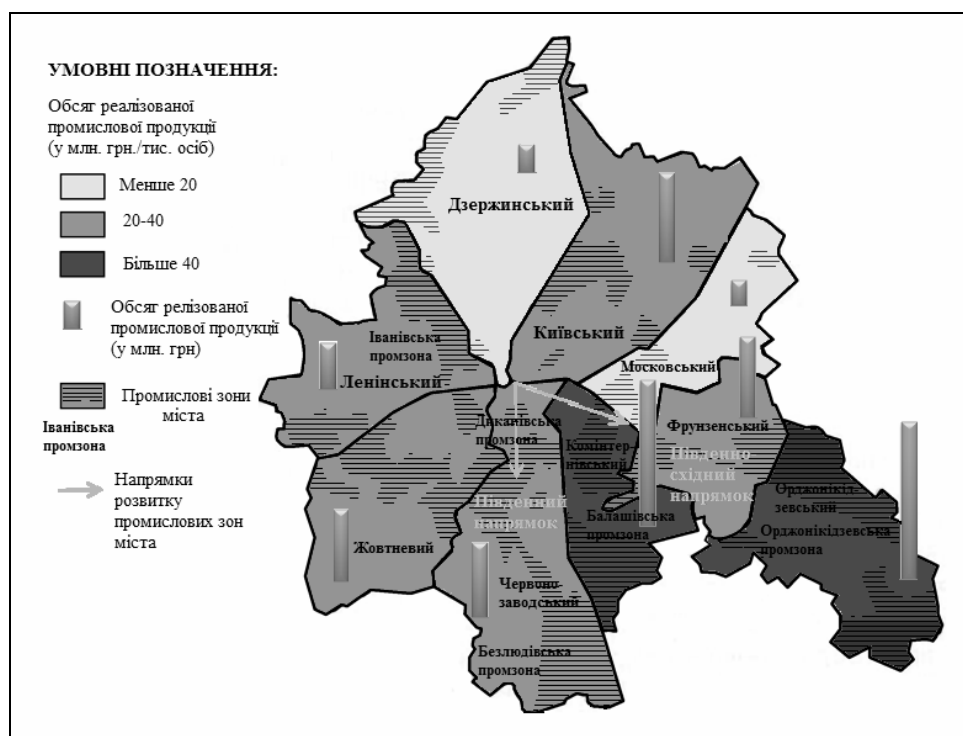

Рис. 7. Обсяги реалізованої промислової продукції за районами міста Харкова та основні напрямки розвитку промислових зон міста Харкова станом на 1 січня 2013 року (побудовано за даними [1, 2, 4])

Найменші обсяги реалізованої промислової продукції (менше 20 млн. грн./тис. осіб) мають Держинський та Московський райони. У їх межах знаходиться частина Іванівської промислової зони та Московський промисловий район.

Отже, основними напрямками розвитку промислової зони міста Харкова є південно-східний та південний напрямки (Фрунзенський, Орджонікідзевський та Комінтернівський райони), у межах яких розташовані найбільші та найпотужніші промислові підприємства.

Висновки. Проведений аналіз територіально-функціональної організації міста Харкова дозволив зробити наступні висновки.

Сучасна територіально-функціональної організація міста Харкова має складну неоднорідну

структуру, в якій можна виділити селітебну, ландшафтно-рекреаційну та промислову зони. Нинішню функціонально-планувальну структуру міста Харкова можна визначити як радіальну, з елементами кільцевої системи.

Так, селітебні зони розміщені у всіх районах міста Харкова, однак, основними напрямками їх розвитку на сучасному етапі є північний, північно-східний та південно-східний (Держинський, Московський та Орджонікідзевській райони). Однак, значний відсоток садибної забудови міста, яка розташована у південно-західному та північно-західному напрямках (Ленінський та Жовтневий райони) перебуває в аварійному стані та потребує зносу або реконструкції.

Значні території міста Харкова зайняті ланд-

шафтно-рекреаційними об'єктами. Найвищий рівень розвитку ландшафтно-рекреаційних зон у місті Харкові характерний для південної та південно-західної частин міста, які знаходяться у межах Жовтневого та Червонозаводського районів.

У місті Харкові, як в одному з найбільших промислових центрів України, значні території займають промислові зони. Основними напрямками сучасного розвитку промислових зон міста є південно-східний та південний напрямки (Фрунзенський, Орджонікідзевський та Комінтернівський райони), у межах яких розташовані найбільші та найпотужніші промислові підприємства Харкова.

Проведений аналіз територіально-функціональної організації міста Харкова засвідчив, що найбільш інтенсивними за функціональністю напрямками розвитку міста є південь та південний-схід, де розташовані Орджонікідзевський, Фрунзен-

ський, Комінтернівський та Червонозаводський райони міста, в межах яких зосереджена значна частина промислових, селітебних та ландшафтно-рекреаційних зон.

Упорядкованість територіально-функціональної організації міста є важливою складовою життя будь-якого населеного пункту, особливо великого, яка впливає на його розвиток, якість життя й добробут населення. Ефективна організація міського простору забезпечує сталий економічний та соціальний розвиток не тільки окремого міста, а й всього суспільства. Успішна реалізація питань покращення планувальної та функціональної організації міста можлива тільки за умови системного та послідовного удосконалення територіально-функціональної організації міста згідно з сучасними потребами міського населення.

Список використаних джерел:

1. *Genplan Kharkova [Ofitsialnyj sayt upravleniya gradostroitelstva i arkhitektury goroda Kharkova]. – Rezhim dostupa: <http://uga.kharkov.ua/content-menu.html>. [Генплан Харькова. [Официальный сайт управления градостроительства и архитектуры города Харькова]. – Режим доступа: <http://uga.kharkov.ua/content-menu.html>].*
2. *Generalnyj plan mista [Oficijnyj sayt Kharkivskoyi miskoyi rady, miskoho holovy, vykonavchoho komitetu]. – Rezhym dostupu: <http://www.city.kharkov.ua/uk/dokumenty/generalnyj-plan-goroda.html>. [Генеральний план міста [Офіційний сайт Харківської міської ради, міського голови, виконавчого комітету]. – Режим доступу: <http://www.city.kharkov.ua/uk/dokumenty/generalnyj-plan-goroda.html>].*
3. *Kolyadynskij P.V. Teritorialno-funksionalna organizaciya ta strategiya rozvytku velykoho mista (na prykladi mista Chernivtsi): avtoref. dis... na zdobuttya nauk. stupenyu kand. geogr. nauk: speta. 11.00.02 / P.V. Kolyadynskij. – Chernivtsi, 2012. – 20 s. [Колядинський П.В. Територіально-функціональна організація та стратегія розвитку великого міста (на прикладі міста Чернівці): автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 / П.В. Колядинський. – Чернівці, 2012. – 20 с.]*
4. *Misto Kharkiv u 2012 r. (statystychnyj shchorichnyk) / [pid redaktsiyeyu O.G. Mamontovoyi]. – Kh., 2013. – 182 s. [Місто Харків у 2012 р. (статистичний щорічник) / [під редакцією О.Г. Мамонтової]. – Х., 2013. – 182 с.]*
5. *Posokhov S. Kharkov: putevoditel / S. Posokhov, O. Denisenko. – Kharkov: Zolotyє stranitsy, 2011. – 142 s. [Посохов С. Харьков: путеводитель / С. Посохов, О. Денисенко. – Харьков: Золотые страницы, 2011. – 142 с.]*
6. *Upravlinnya rozvytkom mista: navch. posib. / za red. V.M. Vakulenko, M.K. Orlatogo. – K.: Vyd-vo NADU, 2006. – 389 s. [Управління розвитком міста: навч. посіб. / за ред. В.М. Вакуленка, М.К. Орлатого. – К.: Вид-во НАДУ, 2006. – 389 с.]*
7. *Shrachuk O.V. Misto yak uosoblona terytorialna sotsialno-ekonomichna systema: avtoref. dis. ... kand. ekon. nauk: 08.10.01 / O.V. Shrachuk. – Kh., 2000. – 15 s. [Шпачук О.В. Місто як уособлена територіальна соціально-економічна система: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.10.01 / О.В. Шпачук. – Х., 2000. – 15 с.]*

Summary

Pavlo Virchenko, Anastasiia Mazurova. FEATURES OF THE TERRITORIAL AND FUNCTIONAL ORGANIZATION OF THE BIG CITY (ON THE EXAMPLE OF THE CITY OF KHARKIV).

The research goal in the article is socio-geographical analysis of territorial and functional organization of a big city as an example of the city of Kharkiv. Separate demographic indicators of the city of Kharkov on its administrative regions, which directly or mediately, influence the territorial and functional organization of the city, are analysed. In particular, the highest density of population of the city is characteristic of Moscow, Kominternivsky and Frunze district. The lowest population density recorded in Chervonozavodsky and Lenin areas of the city of Kharkiv.

According to a technique of functional zoning of territories, three main zones are characterized: residential, landscape and recreational and production that, usually, allocate within the cities. Residential zoning of the territory of the city of Kharkov is given in article and the main directions of modern development of a residential zone of the city are analysed. Landscape and recreational zoning of the territory of the city of Kharkov is opened and security with green zones and green plantings of administrative regions of the city is analysed. On the basis of the analysis of volumes of the realized production the main directions of development of industrial zones of the city of Kharkiv are considered.

The analysis of territorial and functional organization of the city of Kharkov showed that most functionality rich areas of the city is south and south-east, where the Ordzhonikidze, Frunze, Kominternovsky and Chervonozavodsky areas of the city, within which focuses a significant portion of industrial, residential and recreational landscape zones.

Key words: territorial and functional organization, residential zone, landscape and recreational zone, industrial zone, the planning structure of the city.